

Корисливі мотиви тяжких насильницьких посягань

Теоретичний аналіз та емпіричний досвід

Корисливий мотив за силою казуального впливу на особистість, динамічною здатністю викликати активність не має собі рівних і поступається хіба що сексуальному інстинкту¹.

Богдан ГОЛОВКІН,
докторант кафедри
кримінології
та кримінально-
виконавчого права
Національної юридичної
академії
України
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

В сучасній українській мові слово "користь" має дво-яке значення: "добрі наслідки від когось, чогось" і "прибуток для кого-небудь, вигода, пожиток, нажива"². Етимологічне походження цього терміна позбавлене відверто негативного морально-етичного навантаження. Між тим, негативні особистісні оцінки цілком знаходять свій вираз у понятті "корисливий" — який прагне до власної вигоди, наживи, користолюбний, своєкорисливий, зажерливий, грошолубний, меркантильний³. Отже, семантичний аналіз терміна "корисливий" дозволяє виділити ключові слова, в яких він виражається: "нажива", "вигода". Філологи вживають перелічені слова як синоніми. Так, "нажива" означає поступове збирання, накопичення, набуття матеріальних цінностей, майна, грошей, а також можливість мати, одержувати від чого-небудь прибуток, матеріальну вигоду, здобувати щонебудь у власність, ставати власником⁴. Звідси випливає, що "наживу" потрібно розцінювати як

тривалий процес накопичення матеріальних благ або ж як одноактне (одномоментне) отримання прибутку, матеріальної вигоди. Слід підкреслити, що "вигода" за своїм етимологічним походженням завжди є матеріальною, тобто винятково пов'язаною із предметами матеріального світу. Матеріальна вигода, з позицій лексики, асоціюється із прибутком, пожитком, зиском, вирашем, баришем⁵. Про що говорить наведений стислий семантичний екскурс? Передусім про те, що в слові "корисливий" апріорі закладена негативна оцінка способу надбання матеріальних благ особою як такого, що засуджується громадськістю, є суспільно небезпечним. І саме це раціональне зерно прийняте на озброєння сучасною теорією кримінального права, продовжуючи багаті наукові традиції криміналістів. Разом з тим слід визнати, що зміщення акцентів із морально-етичних характеристик особистості користолюбця на легальність отримання матеріальних вигод і прибутків зовсім не означає, що корисливість як прояв людського буття кудись зникла. Навпаки, вона була і залишається визначальним стимулом злочинної діяльності певної частини людей. Сучасна корисливість змінилася якісно: стала агресивною, прагматичною (обумовленою контекстом повсякденного життя) і споживачкою в широкому розумінні цього слова. Подібні трансформації нерозривно пов'язані із становленням ринкових відносин, розвитком підприємницької ініціативи, конвертацією життєвого простору в стійкі матеріальні цінності. Дійсно, в епоху капіталістичних суспільних відносин легальний прибуток,

дохід, матеріальний інтерес, відсотки, банківські капітали, дивіденди високо оцінюються громадською мораллю як мірило життєвого успіху, підприємницьких здібностей, високого соціального статусу, стимул до конкуренції в усіх царинах суспільного виробництва, і це цілком природно. Однак комерціалізацію суспільної свідомості злочинці використовують по-своєму. Проявом часу стала масштабна соціальна легалізація (гуманізація) корисливої за суттю злочинної діяльності через визначення її змісту цивілістичними та економічними категоріями прибутку, доходу, капіталу, відсотків, дивідендів, активів. За такої ситуації надзвичайно важливим завданням науковців є збереження усталеної, єдиної термінології, наукових традицій кримінального права. Згідно з ними вживання терміна "корисливий" апріорі означає злочинний, і не що інше. Невипадково цей термін не використовується науками цивільно-правового циклу, в економічній теорії. Він несе в собі особливий, злочинний зміст.

Звернімося до кримінально-правового аналізу "корисливого мотиву". Пленум Верховного Суду України тлумачить корисливий мотив при умисних вбивствах наступним чином: "... Бажання одержати матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди"⁶.

Юридична техніка Кримінального кодексу (КК) України 2001 р. передбачає вживання у конструкціях кримінально-правових норм як власне терміна "корисливі мотиви" (15 разів — пункт 6 ст. 115, ст. ст. 146, 148, 219, 232, 299, 317, 319, 330, 357, 364, 375, 383, 384, 423), так і його чонімів у значенні корисливої мети: з метою: "продажу" (ч. 3 ст. 144); "отримання прибутку" (ст. 150); "отримання доходу" (ч. 2 ст. 202, ч. 2 ст. 203); "наживи" (ч. 2 ст. 302); "одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг" (ст. 222); "ухилення від утримання" (ст. ст. 164, 165); "ухилення від сплати обов'язкових платежів" (ст. ст. 212, 212-1); "збут" (ст. ст. 199, 200, 204, 215—217, 224, 226, 263, 300—301, 311, 318, 321, 327, 358, 361-1, 362-2). Крім того, корисливий характер злочинів розкривається законодавцем через вживання термінів, зміст яких говорить сам за себе: "прож" (ст. 234); "торгівля" (ст. 149, ч. 4 ст. 143); "викрадення" (ст. ст. 185, 186, 188, 188-1, 308, 312, 313); "заволодіння" (ст. ст. 187—190); "привласнення, розтрата, відчуження, приховування, застава майна" (ст. ст. 191, 262, 388, 413); "матеріальні блага, вигоди майнового характеру" (ст. 354); "на замовлення" (пункт 11 ст. 115, ч. 2 ст. 121). Окремі дії, як правило, вчиняються з корисливих мотивів: контрабанда (ст. ст. 201, 305); бандитизм (ст. 257); підробка валюти, державних цінних паперів (ст. 199) та багато інших злочинів.

З наведеного вбачається, що "корисливий мотив" відноситься до логічного класу понять, зміст яких відображений у сукупності їх ха-

рактерних ознак. За своїм обсягом це поняття поширюється на надзвичайно широкий спектр (за формами, змістом та наслідками) різновидів злочинної поведінки, ним охоплюються як дії, так і бездіяльність. Зокрема, незаконне збагачення через отримання доходів, прибутків; безпідставне набуття, збереження майнових прав, звільнення (ухилення) від майнових обов'язків, скорочення необхідних матеріальних витрат, створення умов для реалізації майнових інтересів. У той же час чітко простежується певна залежність законодавця від філологічних штампів загальноживаного характеру на кшталт "вигода (нажива)", "збагачення".

Наука кримінального права досліджує корисливий мотив здебільшого через призму вини особи і враховує його при кваліфікації лише у разі прямого передбачення диспозицією кримінально-правових норм. Криминологію більше цікавить соціальна сутність корисливості як прояву кримінальної реальності, залежність її форм від суспільно-політичного устрою суспільства, побутового контексту життєдіяльності людей. В цій статті хотілося б привернути увагу до проблеми агресивної корисливості як особливого виду кримінальної практики.

Нова епоха породжує якісно нові форми кримінальної практики, формує відповідну злочинну психологію. Ринковий формат суспільних відносин відкрив необмежені можливості для первинного накопичення капіталу, розвитку бізнесу, торгівлі, сфери послуг, чим сповна скористалися криминогенні елементи. Капіталізм запропонував суспільству індустрію розваг, шоу,

розкоші, нав'язав культ успішності, заможності, споживання матеріальних благ. Нинішнє суспільство перетворюється на яскравий супермаркет, де товаром є всі блага цивілізації і, як не прикро, навіть останній форпост суспільної свідомості — мораль і культура. Сьогодні на відміну від радянської епохи соромно і принизливо бути бідним, а не багатим і успішним за будь-яку ціну. Зерно капіталізму, що впало на сприятливий криміногенний ґрунт, проросло у суспільній свідомості як гібрид наживи і насильства, що набули надзвичайної життєздатної сили. Сучасна корисливо-насильницька психологія за своєю суттю хижацька та загарбницька, і що найважливіше — вона цілком кореспондує загальним законам капіталізму. Альянс обману, експансії і наживи диктують нові правила виживання у жорстоких реаліях сучасності. Право сили — визначальний аргумент у намаганнях урвати чуже. Каталізатором корисливого насильства виступають необмежені можливості індустрії розваг і задоволень, у жорнова якої мріє потрапити будь-який пересічний громадянин. Мрія розбагатіти вмить запаморочує свідомість, відкидає мораль на задній план, стає нав'язливою, а передчуття наживи підкорює всю мотиваційну сферу на якнайшвидшу реалізацію корисливих цілей. Насильницька нажива специфічна, вона — не тінь своєї великої сестри корисливості, хоча коріння в них єдине. Назагал корисливе насильство найбільш поширене серед радикально налаштованої частини населення, до якої зазвичай належать молодь і маргінальні елементи. Злидні озлоблю-

ють, розпалюють реваншистські настрої, прокладають дорогу зухвалим намірам якщо не вмить потрапити на бал життя, то хоча б одноразово сповна відчутти його смак. У той же час насильницька реалізація корисливих спонукань завжди була притаманна організованим, рецидивній, професійній злочинності, де зовсім інші масштаби злочинної діяльності, розміри прибутків, словом, коли нажива компенсує будь-який ризик. Саме тому насильницька корисливість має "яскраво червоний колір", колір деструктивного, руйнівного потенціалу людської спільноти. Жага наживи "тут і зараз" роздуває горнило агресивності, загартовує рішучість до тяжких форм насильства — аж до вбивства. Для корисливого насильства людська постать химерна перешкода на шляху до заволодіння її майном. Орієнтованість саме на заволодіння майном, а не матеріальними благами у широкому розумінні — типова риса корисливих мотивів при тяжких насильницьких посяганнях. Матеріалізація благ у цінність, речі матеріального світу, від яких негайно можна отримати зиск, заволодіти тим, що по праву не належить, надають корисливим мотивам надпотужної казуальної сили.

Таким чином, під корисливими мотивами тяжких насильницьких посягань слід розуміти сформоване під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників прагнення задовольнити матеріальні потреби, досягти майнової вигоди шляхом застосування насильства, небезпечного для здоров'я та життя, до власника майна або особи, у віданні чи розпорядженні якої воно знаходиться.

Встановити кримінологічну специфіку корисливих мотивів саме тяжких насильницьких посягань спробою за результатами власного вибіркового дослідження 1 тис. 68 архівних кримінальних справ, що були розглянуті судами 12 областей України у 2001–2006 рр. за пунктами 6, 11 ст. 115, ч. 2 ст. 121 (на заляшення), ч.ч. 3, 4, 5 ст. 186, ч.ч. 2, 3, 4 ст. 187, ч.ч. 3, 4 ст. 189; ч.ч. 2, 3 ст. 262, ст. 257; ч.ч. 2, 3 ст. 308, ч.ч. 2, 3 ст. 289 КК України.

Оскільки корисливий мотив виражає відношення злочинця до предмета посягання, що виступає метою його злочинних дій⁷, то цілком логічно розпочати емпіричний аналіз із мети і предметів злочинних посягань. Узагальнення матеріалів кримінальних справ показало, що злочинці у більшості випадків мали за мету заволодіти грошовими коштами, валютними цінностями, виробами із дорогоцінних металів: пункт 6 ст. 115 — 3%; пункт 11 ст. 115 — 70,9%; ч. 2 ст. 121 (на залявлення) — 80%; ст. 257 — 76,2%; ч.ч. 2, 3, 4 ст. 187 — 78%; ч.ч. 3, 4 ст. 189 — 77,9%; ч.ч. 3, 4, 5 ст. 186 — 69,9%. Для решти злочинів мета і предмет посягання передбачений диспозицією кримінально-правової норми. Зокрема, ч.ч. 2, 3 ст. 262 — розбій з метою викрадення, а також вимагання зброї, бойових припасів, вибухових речовин (100%); ч.ч. 2, 3 ст. 308 — розбій з метою викрадення, а також вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (100%); ч.ч. 2, 3 ст. 289 — незаконне заволодіння транспортними засобами, поєднане із насильством, небезпечним для життя та

здоров'я особи (коли такі дії вчиняються з корисливою метою) — 100%. Необхідно зазначити, що транспортні засоби також виступали як предмет насильницького вимагання у 14,4% випадків і бандитизму в 14,3%.

Магія грошей загальновідома. Гроші — це загальний еквівалент мінової вартості усіх матеріальних і нематеріальних благ, засіб платежу, обігу і накопичення⁸. Із світоглядних позицій гроші є символом наймогутнішої влади, котрій підкорене усе людське буття. На жаль, уся історія людства наскрізь просякнута кривавою практикою сходження на олімп влади грошей. Проте метастази грошової істерії найшвидше поширюються у суспільній свідомості саме в умовах капіталістичних відносин. Наведені результати характеризують корисливий мотив як глибоко раціоналістичний, чітко усвідомлений, домінуючий у ціннісно-мотиваційній сфері особистості злочинця.

Друге місце посідає мета заволодіння ліквідним майном потерпілого: пункт 6 ст. 115 — 16,4%; ст. 257 — 9,5%; ч.ч. 2, 3, 4 ст. 187 — 21,4%; ч.ч. 3, 4, 5 ст. 186 — 30,1%. Ідеться про предмети домашньої обстановки (побутова техніка, аудіо-відео апаратура), виробы із чорних і кольорових металів, особисті носильні речі (одяг, взуття, портмоне, мобільні телефони, годинники) тощо. Предметно-цільова спрямованість зазначених посягань на заволодіння саме майном свідчить про прийняття злочинного рішення під впливом ситуаційних чинників, що найбільш типово для алкогольно обтяжених злочинців, наркотично залежних, а також неповнолітніх. Подібні посягання

найбільш поширені у сільській місцевості, районних центрах, містах районного значення, де перелічене майно є основними цінностями злиденного населення.

Невиконання боргових зобов'язань перед кредиторами — характерна мета для злочинів, відповідальність за які передбачена пунктом 6 ст. 115 — 4,0%, пунктом 11 ст. 115 — 8,3%. Тобто, щоб уникнути необхідних витрат, як правило, у великих та особливо великих розмірах, корисливо-насильницькі злочинці свідомо віддають перевагу саме вбивству як найбільш ефективному способу реалізації корисливих мотивів.

Заволодіння майновими правами на нерухоме майно встановлена як мета злочинів пунктом 6 ст. 115 — 3,3%, пунктом 11 ст. 115 — 20,8%; ч. 2 ст. 121 — 20,0%; ч.ч. 3, 4 ст. 189 — 7,7%.

Світовий досвід психологічного дослідження мотивації людської агресивності дозволяє виокремити 2 основні форми агресії: ворожу й інструментальну⁹. В основі ворожої (негативіської) агресії лежить ворожість, ненависть, жага руйнації та знищення людей, речей, суспільства, природи заради реалізації деструктивного потенціалу особи¹⁰. При інструментальній агресії руйнівний вплив здійснюється лише як засіб задоволення будь-яких потреб¹¹. За своєю природою агресія має дифіцитарну мотивацію, що проявляється у нестачі або відсутності жаданих предметів або психологічних станів¹². Іншими словами, у так званій інструментальній агресії сповна реалізовані складові ворожої агресії. Показово, що корисливо-насильницький злочинець задо-

вольняє жагу наживи через самотвердження і відчуття возвеличення над жертвою. Невід'ємною складовою будь-якого насильницького впливу на іншу людину є реалізація власного агресивного потенціалу, що розпирає із середини, вимагає зняття емоційної напруги, породженої тривожністю, страхом, ворожим ставленням до оточуючих. Акт насильства завжди стресогенно-афектоване дійство незалежно від його мотивів та цілей. Корисливо-насильницька мотивація базується на таких особистісних рисах, як ненависть і жадібність, жорстокість і корисливість, зухвалість і марнославно-ство, страх і передчуття наживи, що взаємопідсилюються і надають злочинній поведінці якісно нового виразу, найбільш суспільно небезпечного. Вважаю, що насильницька реалізація корисливих мотивів дає підстави розцінювати саме насильство як самостійний елемент мотивації, що не зводиться до простого зняття способу дії, воно демонструє вороже, зневажливе ставлення до інших людей і нерідко є стереотипною поведінкою.

Перевіримо висунуте припущення експериментальним шляхом. Слід виходити з існування певної залежності між грошовим виразом корисливих мотивів і характером застосованого насильства, ступенем його інтенсивності і тяжкістю наслідків для здоров'я та життя потерпілих. Злочинець має співвідносити інтенсивність силового впливу на організм потерпілого залежно від розміру вигоди (наживи), на яку він розраховує. Так це чи ні, спробуємо з'ясувати шляхом аналізу розміру вилученого

майна у потерпілих. Результати дослідження цього показника для наочності викладені у таблиці.

здоров'я та життя, заради якої злочинці готові ризикувати власним здоров'ям та життям (у разі

Розмір вилученого майна у потерпілих (у грн.)

Статті КК		до 100	до 500	до 1 тис.	до 3 тис.	до 5 тис.	до 10 тис.	до 50 тис.	до 100 тис.	більше
115	п. 6	9,6%	27,9%	26,5%	20,5%	8,0%	3,6%	3,3%	0,3%	0,3%
	п. 11				8,3%	12,5%	8,3%	29,1%	25,2%	16,6%
257					9,4%	9,9%	19,0%	47,5%	9,5%	4,7%
	ч. 2			20,0%	20,0%	40,0%	20,0%			
187	ч.ч. 2, 3, 4	10,8%	27,9%	23,0%	17,5%	6,7%	3,8%	8,7%	1,0%	0,6%
189	ч.ч. 3, 4	9,9%	29,1%	23,5%	16,6%	7,7%	3,3%	7,7%	1,1%	1,1%
186	ч.ч. 3, 4, 5	30,8%	42,5%	15,4%	9,7%	1,6%				
289	ч.ч. 2, 3					8,6%	15,5%	43,1%	29,3%	3,5%
308	ч.ч. 2, 3		66,7%	33,3%						
262	ч.ч. 2, 3			100%						

Як вбачається із таблиці, висунута гіпотеза чітко працює лише щодо таких злочинів, як вбивства та тяжкі тілесні ушкодження на замовлення, бандитизм, корисливо-насильницьке заволодіння транспортними засобами і певною мірою цюмово грабежів. Звідси висновок: характер корисливих мотивів впливає на видову (а не предметну)¹³ суспільну небезпечність окремих видів корисливо-насильницьких злочинних посягань і відповідно злочинців.

Порівняльний аналіз кваліфікованих та особливо кваліфікованих розбоїв, вимагань і вбивств із корисливих мотивів, на перший погляд, не дозволяє встановити стійку залежність між сумою вилученого майна і шкодою для здоров'я та життя потерпілого. Так, понад 60% убивств, розбоїв та вимагань призвели до вилучення майна на суму до 1 тис. грн.: 64%, 61,7%, 62,5% відповідно. Невже саме така сума є ціною людського

гідного опору потерпілого), а також свободою? Напевно, ні. Тоді що, для тяжких корисливо-насильницьких посягань не характерний *dolus directus* (прямий умисел)? Також ні, і більш того, судячи із прагнення більшості злочинців заволодіти саме грошовими коштами, думаю, є підстави вести мову про *dolus praemediatus* (завчасно обміркований умисел), принаймні у організаторів та виконавців. На мій погляд, корені проблеми значно глибше, вони мають як об'єктивне, так і суб'єктивне походження. Переконали, міра корисливості населення винятково диференційована величина, що визначається контекстом повсякденного життя та соціальним статусом, які комплексно формують відповідні стандарти споживання матеріальних благ, рівень запитів та соціальних перспектив, відповідають рівню життя та його якісним показникам. Значний вплив на вказані чинники здійснює загальний

стан економічного розвитку країни у певний період часу, від якого безпосередньо залежить добробут людей. Нагадаю, що часові рамки мого дослідження охоплюють період від 2001 р. до 2006 р., отже, протягом цього часу грошові кошти у розмірі 1 тис. грн. мали однаковий еквівалент, проте різну платіжну спроможність. Крім того, проведені дослідження засвідчили, що тяжкі корисливо-насильницькі посягання найбільше поширені у районних центрах, містах районного значення та сільській місцевості, де традиційно рівень життя залишається досить низьким. Відповідно аналізована категорія злочинів у своїй масі спрямована проти пересічних громадян, пенсіонерів, населення без постійного джерела доходів, матеріальні статки яких вельми скромні. І логіка тут цілком прагматична. Близько 50% злочинців — провінційна та сільська молодь у віці 18—24 років, третина якої вже має кримінальне минуле, сповідує культ марнування життя і філософію "дожити до завтра". Це покоління злочинців дивиться на своїх односельчан, сусідів, близьких і бачить тільки їх мізерні пенсії, збереження "на чорний день", предмети побутової обстановки як джерело цілком реальної наживи в конкретному життєвому просторі. В той же час береться до уваги, що ця категорія потенційних потерпілих не в змозі надійно захистити власне майно, але не враховується, що це — останній "капітал" широких верств населення, заради збереження якого вони готові заплатити власним здоров'ям і навіть життям. Звідси випливає висновок, що смислова регуляція поведінки у

таких осіб відбувається на рівні задоволення елементарних матеріальних потреб на примітивно вигідній основі. Найнебезпечніше те, що у них потреби фактично набувають статусу самостійних життєвих цінностей. Для сучасного покоління злочинців матеріальні блага є самоцінністю і самоціллю. В той же час здоров'я та життя інших не сприймається як найвища соціальна цінність, звідси і недиференційований підхід до вибору способу (розбій, вимагання чи вбивство) заволодіння майном, розміри якого навряд чи мотивують до усвідомлення необхідності заподіяння саме тяжкої шкоди здоров'ю або спричинення смерті. Відтак, суб'єктивне пояснення слід шукати в наявності у певної частини злочинців насильницької установки. Для них насильство значно більше ніж просто інструментальний засіб досягнення корисливої мети. Злочинці більше покладаються на свою вправність діяти на вищезгадане, розраховують на власну фізичну перевагу, зухвалість і раптовість нападу. Саме молодіж на зухвалість, переконаність у своїх фізичних можливостях, агресивність роблять насильницький спосіб наживи за чужий рахунок найбільш швидким, ефективним і вигідним. Їх корислива мотивація має агресивно-зухвалий характер.

Спрямованість на заволодіння майном у розмірах до 3 тис. грн. і більше більш характерна для організованих злочинних груп, банд, а також об'єднань, до складу яких входять злочинці старших вікових груп (25—35 років). Тут спрацьовує правило — чим більша вигода, тим більший ризик, а тому наївно припускати, що злочинці

покладаються на сприятливий збіг обставин. Розрахунок зірвати "значний куш" обумовлює ретельну підготовку, планування нападу, вжиття заходів мінімізації ризиків, серед яких головне місце посідає подолання очікуваного опору потерпілих. Останніх за рівнем матеріальних доходів можна віднести до заможних верств населення, які на відміну від вищевказаних співвітчизників приділяють належну увагу заходам захисту житла, індивідуальній безпеці. Очевидно, що на етапі мотивації вибір насильницького способу посягання (а не, скажімо, крадіжки, шахрайства) обумовлений загальною насильницькою установкою злочинців, однак раціональний вибір саме найбільш інтенсивного за формою і тяжкого за наслідками насильства все ж продиктований розміром майбутньої вигоди (наживи), заради досягнення якої винні убезпечують себе насамперед через заподіяння

тяжких тілесних ушкоджень потерпілим-чоловікам або вбивство, у тому числі як небажаних свідків.

Отже, незважаючи на усталене філологічне тлумачення корисливості як паразитичного прагнення вигоди (наживи) за чужий рахунок, соціальна сутність корисливих мотивів еволюціонує разом зі змінами суспільної свідомості, трансформацією ціннісних орієнтирів та моральних настанов. Водночас кримінальні форми реалізації корисливих мотивів (ненасильницькі або насильницькі) накладають якісно новий відбиток на суспільну небезпечність і тяжкість злочинних посягань і, відповідно, характеристику особистості злочинця. Для тяжких корисливо-насильницьких посягань насильство — не просто спосіб посягання, воно виступає самостійним елементом корисливо-насильницької мотивації, органічно пов'язаної із особистістю, її смисловою та ціннісно-мотиваційною сферою.

¹ Див.: Волков Б.С. Мотивы преступлений: Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование. — Казань, 1982. — С. 42.

² Див.: Словник синонімів української мови: В 2-х т. — Т. 1. — К., 2001. — С. 702.

³ Див.: Новий словник української мови. — Т. 2. — К., 2000. — С. 332.

⁴ Див.: Там само. — С. 746.

⁵ Див.: Там само. — С. 276, 333.

⁶ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 "Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи" / Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. — К., 2005. — С. 222—235.

⁷ Див.: Коновалова В.Е., Шепілько В.Ю. Основы юридической психологии. — Харьков, 2005. — С. 74.

⁸ Див.: Алісов Є.О. Гроші і грошовий обіг: теоретичні засади та стан правового регулювання в Україні. — Харків, 2004. — С. 59.

⁹ Див.: Лоренс К. Агрессия. — М., 1994; Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. — М., 1994; Юнг К. Проблемы души нашего времени. — М., 1993; Берон Р., Ричардсон Д. Агрессия. — СПб., 1999 та ін.

¹⁰ Див.: Зелинский А.Ф. Криминальная психология. — К., 1999. — С. 170—172.

¹¹ Див.: Кудрявцев И.А., Ратинова Н.А. Криминальная агрессия: экспертная типология и судебно-психологическая оценка. — М., 2000. — С. 17.

¹² Див.: Психология человеческой агрессивности. — Минск, 2003. — С. 5.

¹³ Див.: Головкін Б. Суспільна небезпечність тяжких та особливо тяжких корисливо-насильницьких злочинів // Юридична Україна. — 2006. — № 5. — С. 85.

Рекомендовано до друку кафедрою кримінології і кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого